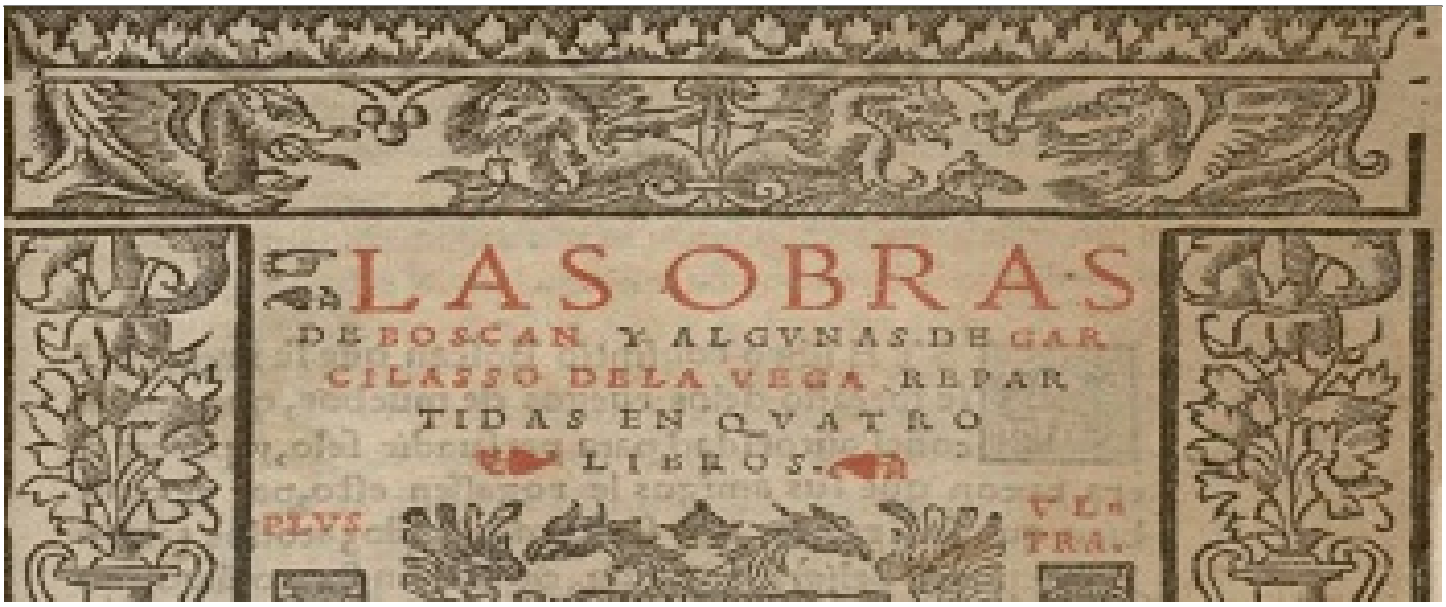

La mort d’En Joan Boscà. Una hipòtesi

Autor: Pep Mayolas
Data de publicació: 09-01-2018

Què s’amaga darrera dels formalismes de la biografia d’En Boscà? Qui era realment el seu amic Garcilasso? Va escriure en català o no? Que va passar amb els originals de la seva obra? Com va morir? En aquest estudi, En Pep Mayolas respon totes aquestes qüestions i ens dibuixa una perspectiva lingüística i literària del poeta barceloní força diferent a l’exposada fins ara.

El poeta i cavaller barceloní Joan Boscà i Almugàver (c. 1489[1] – 1542), senyor del castell de Cubelles i de Gallifa[2], es crià a la cort dels Reis Catòlics i fou deixeble del cèlebre humanista sicilià Luca Marineu Sícul. Mort Ferran II (1516), En Boscà serví a la cort del seu successor, Carles I, i el 1518 esdevingué preceptor de Fernando Álvarez de Toledo[3], el qui més tard es convertiria en el despietat III duc d’Alba. «Després de ser contractat, va viure amb la família Alba. Fou el principi d’una bona relació entre Fernando i En Boscà, que van travar una amistat que s’allargà durant més de vint anys, fins al 1542, any de la mort del poeta a la frontera catalana»[4]. Criat en una cort aparentment castellana i fent de preceptor d’un dels grans aristòcrates de Castella, la tercera de les arestes de la volguda transcendència històrica d’En Joan Boscà en l’àmbit de les lletres castellanes fou sens dubte el seu nexe vital amb Garcilaso de la Vega (c. 1499 – 1536), el príncep dels poetes del Renaixement hispànic.

GARCILASO DE LA VEGA... O EN GALCERAN DE CARDONA

Les documentades vinculacions de Garcilaso amb Barcelona i l’íntima amistat del pretès toledà amb un barceloní com En Boscà ja fa molts anys que van desvetllar les prevencions d’En Jordi Bilbeny, qui el 2007 ens va suggerir que el famós Garcilaso podia ser, en realitat, un autor català amb obra segrestada i traduïda. Una recerca afortunada ens va permetre d’albirar uns quants paral·lelismes significatius entre l’immortal poeta castellà i En Galceran de Cardona i de Requesens, nat a finals del s. XV i mort més enllà de 1534, que també fou home d’armes i un literat de categoria —fins al punt de ser qualificat com a «llum dels ducs de Cardona» per l’humanista Martí Ivarra—, literat que tampoc edità res en vida, com Garcilaso, i que també fou amic d’En Joan Boscà. A diferència del de Toledo, però, En Galceran de Cardona no va tenir qui l’edités després de mort i la seva obra va patir la mateixa sort que la dels seus oncles Enric i

Lluís de Cardona. El capellà i confessor dels Reis Catòlics Luca Marineu Sícul, «en el discurs a l'emperador Carles V al voltant dels literats espanyols que ell coneixia, col·loca entre els primers els dos germans catalans, Enric de Cardona cardenal de Mont-real i Lluís, bisbe de Barcelona».[5] L'Enric de Cardona també havia estat bisbe de Barcelona (1505) i el 1522 acompanyà el papa Adrià VI a Roma, on fou fet prefecte del castell de Sant Angelo. En Lluís de Cardona fou president de la Generalitat (1526) i arquebisbe de Tarragona (1530-1532). No es tractava pas de persones de segon ordre, ben al contrari. Però la seva obra s'ha perdut del tot, bo i ser considerats dos dels millors escriptors d'Espanya. Enmig de tots dos, el literat Galceran fou catalogat de «llum dels ducs de Cardona», que és com dir «l'estrella» de la família. Però dels seus llibres, poemes o cançons no n'ha quedat ni el títol. Un tràgic efecte col·lateral de la tan taral·lejada Decadència catalana, sens dubte.

Vam fer públics els resultats d'aquelles primeres recerques en un parell de conferències i en un article que roman quasi bé inèdit[6], en perpètua espera d'ampliació. Més recentment, una troballa d'En Josep Barba ens va permetre de bastir una notícia esperançadora per a la identificació definitiva de Garcilaso amb En Galceran de Cardona. El besavi d'En Galceran, el noble d'ascendència tarragonina Galceran de Requesens, era esmentat en una obra belga de 1838 com a «Garcilaso de Requesens»[7]. La coincidència no és gens gratuïta. Ens serveix per demostrar de forma fefaent que, almenys en una ocasió, el nom «Galceran» d'un català renaixentista es va castellanitzar com a «Garcilaso».

En Boscà i l'anomenat Garcilaso de la Vega apareixen lligats com a companys de lletres fins més enllà de les seves morts. Sovint s'atribueix a les converses de tots dos amb l'ambaixador venecià Andrea Navagero a Granada, durant la lluna de mel de Carles I amb Isabel de Portugal l'estiu de 1526, l'entrada a la península ibèrica de l'hendecasíl·lab italià com a forma d'expressió lírica que revolucionà la mètrica hispana del Renaixement. La trobada es «castellanitza» en situar-la a Granada i s'obvia, així, «l'ambaixada d'Andrea Navagero i la seva estada a Barcelona el 1524, per com foren de fecundes a la poesia espanyola les seves relacions amb Joan Boscà»[8]. Si Garcilaso fos En Galceran de Cardona, en realitat, veurem que era fill de Joana de Requesens, una dama que apareix documentada a Catalunya —com a muller d'En Pere Folch de Cardona i Enríquez, el governador del principat (1509-1546) i pare d'En Galceran—, però també a Itàlia en condició d'esposa d'En Pietro Antonio di Sanseverino, el príncep de Bisignano amb setial propi al cadirat de la Seu de Barcelona (1519) en tant que membre de l'orde del Toisó d'Or. Al nostre estudi «El Gran Capitán, un Cardona» ja suggeríem que En Pere de Cardona i En Pietro Antonio serien el desdoblament d'una mateixa persona —per això estan casats amb la mateixa dona—, que repartiria la seva vida i activitats entre Nàpols i Barcelona, «i així quedaria perfectament explicat que el "toledà" Garcilaso evidenciï tanta influència italiana en la seva obra poètica, si aquest poeta era En Galceran de Cardona i s'havia criat uns anys a Nàpols com a fill dels prínceps de Bisignano»[9]. De fet, «Azorín ha afirmat que els trets fonamentals de Garcilaso són el seu europeisme i el seu laïcisme. Com s'explica aital desenvolupament espiritual en un fill de Toledo?»[10], es demanava l'editor Elias L. Rivers. Si Garcilaso era el fill dels prínceps de Bisignano i en realitat es deia Galceran de Cardona, potser tindríem una resposta plausible. El mateix Rivers apunta que a partir del novembre de 1532 i fins a la fi de la seva vida, Nàpols seria la residència preferent de Garcilaso de la Vega[11].

El 25 de juliol de 1529, Garcilaso dicta testament a Barcelona amb En Joan Boscà com a testimoni i li deixa una col·lecció de la seva obra, abans de salpar cap a Itàlia per assistir a la coronació imperial de Carles V. Al cap de pocs mesos, i aparentment per motiu de les noces d'En Boscà amb la barcelonina Isabel Malla, als arxius de la casa d'Alba consta que «el 15 de diciembre de 1529 se concedieron 600 ducados de oro, pagaderos a los 15 días de casarse y velarse, a Juan Boscán. El pago se hacía por voluntad del Duque, por la boda del poeta con Isabel Malla, hija de Mossén Perot Malla, vecino de Barcelona. La boda no llegó a realizarse (por lo que el poeta no debió recibir el importe)»[12]. Anotem, doncs, que un Boscà encara al servei del duc d'Alba[13] figura com a beneficiari d'un pagament condicionat a la celebració de les noces. Com que l'enllaç no s'acabà de produir, hom dóna per descomptat que l'import del regal no s'arribà a percebre, però farem bé de retenir que el nostre poeta romania a sou del magnat castellà, i que una aportació extraordinària estava en previsió de lliurar-se a En Joan Boscà quan era dipositari d'algunes de les creacions manuscrites d'un Garcilaso/Galceran absent del país.

LA LLENGUA DE LA CORT IMPERIAL

Tant En Boscà, com el futur duc d'Alba, com En Galceran de Cardona formaven part del cercle de l'emperador Carles V. En Boscà era tingut per honest, erudit i model de cortesà a imitar, tenia la consideració de la cort i de la casa d'Alba i era conegut per la seva poesia cortesana pròpia de cançoner[14]. Fernando Álvarez de Toledo era majordom de l'emperador[15], i En Galceran de Cardona n'era el coper[16], l'home que tenia cura no només del valuós calze en el qual bevia Carles V, sinó de tot allò que s'hi abocava durant els àpats. Si tenia l'habilitat de tocar instruments que s'atribueix a Garcilaso[17] i es distingia com En Boscà per les seves composicions galants recitades o cantades davant del públic cortesà, entra dins de la lògica de l'avidesa d'honors i distincions que el duc d'Alba o el seu nét i successor —el pare era mort des de 1510— aspiressin a reproduir aquells càntics en castellà a la seva pròpia cort ducal. Partim de la premissa que Carles V va passar gran part de les seves estades a la península ibèrica als regnes catalans, i que la llengua natural dels servidors de l'emperador era el català. El gran castellanitzador Felip II s'encarregaria, dècades

després, de fer traduir obres, cròniques, registres i dietaris al castellà i de retocar els itineraris vitals tant del seu pare com dels Reis Catòlics, bo i substituint en els papers València per Valladolid o Sevilla, Barcelona per Burgos o Salamanca, Tarragona per Toledo, Alacant per Alcalá, etc. Aquesta nova documentació és la que ha arribat als nostres historiadors i d'ella es desprèn, és clar, una cort d'expressió forçosament castellana, amb grans poetes castellans —que escriuen en un castellà ple de grafies, mots i locucions catalanes, un fenomen molt estès al Renaixement—, i que ja s'adscriuen amb frívola complaença a la febrada incipient del Siglo de Oro que ho impregna tot. En el segle de la Inquisició omnipresent i omnipotent, la vigorosa florida de literats espanyols ens du a concloure per força que les severes lleis de control de les edicions i l'atmosfera de persecució d'obres i repressió d'autors van actuar a Castella com el més poderós dels estimulants culturals. Gràcies a les influències flamenques i italianes, l'art i la lírica esclaten a Castella plenes d'inspiració i d'enginy il·lustrat, sense comparació possible amb cap dels segles anteriors. Alhora, i venint d'un s. XV que ha estat considerat el Segle d'Or de les lletres catalanes, els regnes catalans emmudeixen, aclaparats i decadents, com si aquell estímul que desferma la creativitat a Castella —l'amenaça del Sant Ofici— actués aquí com un ofegador de muses i fos un agent inhibidor del giny cultural català. Són dos efectes fascinants i un contrast sorprenent, ben digne d'estudi. En aquest context, En Joan Boscà ens és presentat com un dels qui sucumbeix a la moda implacable i seductora del castellà. Hem de dir que aquesta idea sembla poc versemblant en un entorn cancelleresc de caire marcadament català, fins i tot quan la cort imperial es desplaçava per Europa. És significativa l'anècdota que recull el pare Batllori d'En Jordi Rubió i Balaguer, quan aquest li revelà que el cavaller Rafael Joan i el mecenes erasmista Miquel Mai «eren els dos signants del privilegi imperial datat a Worms el 1529, perquè l'humanista de Barcelona Martí Ivarra pogués reimprimir "uns vocabularis i coments en l'Antoni de Nebrixa"[18]. Per cert que el mateix doctor Rubió em recontà faceciosament que, a la Universitat estiuenca Menéndez y Pelayo de Santander, tot parlant d'aquell privilegi, emanat en català de la cancelleria imperial a Worms, un dels coprofessors presents li demanà, durant la discussió, com era que s'emprava el català en la cort errant de Carles V a Alemanya. Amb aquesta sola dada, tan natural per a qualsevol historiador nostre i tan aberrant per a un falangista, o ex-falangista, tot el mite de l'imperi i de Nebrija se li ensorrava»[19]. Com que això no passa de ser una anècdota, per més il·lustrativa que es vulgui, preguem se'ns permeti fer una mica de marrada per contextualitzar millor allò que volem defensar. Valen les paraules del prevere xativí Jaime Villanueva per comprendre quin era l'idioma natural tant de l'administració reial com de la cultura a la Corona catalana, tot i que l'adjectiu «català» ja estigués malvist al s. XIX i hom el defugís amb mala fe o, simplement, per curar-se en salut: «L'idioma llemosí, que en el segle XIII havia estat el de les Corts d'Aragó, Sicília i Provença, conservava encara en els segles XIV i XV tota sa grandesa, i era allò que és ara el francès quant a nombre de traduccions. Gairebé no hi havia obra filosòfica, política i històrica que no sonés en llemosí. (...) Són innumerables els còdexs que a cada passa es troben ignorats, i llurs autors també. Quan el principat de Catalunya presenti la Biblioteca dels seus escriptors, i l'afegeixi a les que ja han publicat els regnes d'Aragó i València, aleshores Europa coneixerà que a la Corona d'Aragó era la literatura la causa dels progressos en la marina, la milícia, el comerç, les arts i la indústria. A cada pas lamento la manca d'aquesta obra, que m'obliga a deixar en silenci moltes obretes, la notícia de les quals vindria molt bé, si ja fossin coneguts els seus autors»[20].

Aquest paràgraf ens deixa a les portes d'un segle XVI on l'univers cultural, científic, polític i administratiu a casa nostra té el català per llengua natural i per vehicle d'una excel·lència que el pare Villanueva ens presenta com a «ignorada», no sabem si en el sentit de desconeguda o en el de menystinguda. Vegem ara què ens diu l'August Rafanell, bo i parlant del segle XVII, a la seva obra La llengua silenciada: «El castellà, ignorat —inoït— pel poble menut, coexistia amb el català en les altes esferes de tota l'àrea lingüística. No es tractava, doncs, d'un bilingüisme social o extensiu, sinó sempre d'un bilingüisme restringit, piramidal, i històricament nou. (...) I el castellà era l'idioma amb què, d'ençà de 1576, s'estendran la majoria de les pragmàtiques reials; l'idioma que, a principis del segle XVII, comença a despuntar cautelosament en els patracols administratius. (...). Tot i això, de cap manera el castellà no era l'idioma corrent de les corporacions privatives del país: de les corts i dels seus braços, dels veguers, de les batllies, dels consells municipals, de les primeres instàncies judiciàries, dels mostassafs, de les cèl·lules gremials... Totes aquestes instàncies no acostumaran a fer servir més que el català formal fins per adreçar-se a les superioritats forasteres. En català es redactaran els llibres d'acords i de clavaria, les ordinacions corresponents, i els protocols notarials, i les proclames encapçalades pel repetitiu i imposant "Ara ojats". El català, a Catalunya, a les Balears i, potser ja amb una potència minvada des de mitjans del segle XVI, al regne valencià, seguirà sent la llengua del poder immediat. Ho serà fins al Reial Decret de Nova Planta, i fins després i tot»[21].

Per tant, si el català ve de ser la llengua tant del poble com del poder en tota la Corona catalana fins al segle XV i ho continua sent a les acaballes del XVI fins i tot per «adreçar-se a les superioritats forasteres»; si la cancelleria i la cort de Carles V eren plenes de dignataris d'expressió catalana; si l'emperador mostrà durant els primers lustres del seu mandat una certa predilecció pels catalans —En Francesc de Bofarull s'esforçà a recollir-ne indicis i arguments en una obra a la fi del s. XIX[22], obra desacreditada més tard pels propagadors del mite de la gran hegemonia castellana—; i si el canceller imperial Mercurino de Gattinara estava envoltat per alts funcionaris catalans seguidors d'Erasme[23], sembla que En Galceran de Cardona i el mateix Boscà havien de tenir per llengua d'expressió lírica i natural el català. Aquest panorama ja era constatable setanta anys abans, segons En Nadal i En Prats. «A meitat del segle XV la prosa

catalana ha assolit un grau de maduresa que permet una rica gamma de possibilitats expressives. S'ha ben assimilat el rigor del llenguatge jurídic; la predicació popular ha incorporat les formes pròpies d'una comunicació viva i directa; la Cancelleria ha significat una escola de redacció, precisa i alhora matisada per les exigències del joc diplomàtic, que feia practicar els recursos establerts per l'ars dictaminis i anava obrint camins d'ennobliment amb la imitació dels clàssics; [...] les traduccions de textos llatins, francesos i italians han significat una disciplina que, a poc a poc, feia possible ser fidel als models originals i enriquir les formes genuïnes de la pròpia llengua; el descobriment, a vegades enlluernador, dels grans mestres de l'antiguitat —sobretot de Ciceró—, des d'uns pressupòsits moderns, ha desvetllat el gust per formes extremes de decoració retòrica que tibaven les possibilitats de la sintaxi, ampliaven el lèxic i estimulaven l'ús —i l'abús— de tots els recursos expressius. Molts d'aquests elements no havien trobat encara el seu punt dolç d'equilibri i d'elegància, però eren ja a la disposició d'aquells escriptors que, guiats pel bon gust o portats per la força del geni, es deixaven temptar per la creació literària»[24].

És a dir, a mitjan segle XV, tot estava a punt per a la germinació imminent de la prosa moderna en llengua catalana, just aquella prosa que tant trobem a faltar al segle XVI i que, en canvi, esclata en castellà, segons la història. Pel que fa al llenguatge de la poesia, la innovació emanant d'aquell context es produeix quan els poetes de la cort del Magnànim (1416-1458) i la de Joan II (1458-1479) van deixant enrere les fórmules trobadoresques i els provençalismes de la tradició lírica secular. En Jordi de Sant Jordi, poeta palatí que excel·leix sobre els seus contemporanis fins a la seva mort (1424), és encara un «epígon dels trobadors»[25]. Els Masdovelles, Guillem i el seu nebot Joan Berenguer, serveixen per il·lustrar la transició quan el segon tradueix al català els mots occitans del primer: «el nebot veu en la llengua poètica de l'oncle una realitat aliena, tan estranya com li podia aparèixer qualsevol altra llengua. Aquí és on es produeix el tall generacional al qual ens estem referint»[26], assenyalen En Nadal i En Prats.

En aquest context d'abandonament dubitatiu i gradual de la llengua tradicional de la poesia —l'occità— s'alça amb llum pròpia, per la seva tria decidida i la seva qualitat lírica, el cavaller i senyor de Beniarjó Ausiàs March. «Allò que sorprèn en Ausiàs March és la radicalitat d'una opció lingüística que el distingeix de tants contemporanis indecisos que alternen una i altra llengua o escriuen en una barrija-barreja penosa»[27]. La fixació del focus sobre «el gran innovador del segle XV espanyol»[28] ve a tomb quan hom detecta tant en l'obra d'En Boscà com en la del «castellà» Garcilaso claríssimes empremtes d'Ausiàs March com a referent poètic[29] de tots dos. Un March que regularment insisteix en la veracitat dels seus sentiments i de la seva escriptura, que afirma que en les seves paraules no hi ha fingiment ni artifici, de tal manera que el poeta esdevé, a diferència dels seus antecessors, que consideraven la poesia una «ficció retòrica musicalment composta»[30], un recontador de veritats. «L'aparença de veritat que March vol transmetre només és equiparable, en l'àmbit cultural català, a la dels textos en prosa catalana, bàsicament la historiografia i la moralització [...]. El català és, doncs, des del punt de vista retòric, la llengua de la veritat (i per tant, la llengua poètica anterior s'identificaria amb la fabulació fal·laç)»[31]. Ausiàs March, doncs, prescindeix de l'occità perquè no vol que la seva poesia es llegeixi com una bella ficció artificiosa, i aposta pel català, la llengua que parla la gent, com a vehicle i testimoni del verisme i la sinceritat. I és aquesta la tradició en la qual s'haurien abeurat tant En Joan Boscà com En Galceran de Cardona/Garcilaso, ambdós lectors i imitadors d'Ausiàs March.

Un poeta a cavall entre el temps d'En March i el d'En Boscà ens permet d'aprofundir una mica més en la correspondència entre llengües i sinceritat o artifici. En Francesc Moner (1462-1492), nat a Perpinyà el 1462, fou «patge de Joan II entre 1473 i 1479, soldat a les guerres contra el turc (Otranto) i els moros a Granada entre 1481 i 1485, protegit dels Cardona barcelonins entre 1485 i 1491 i, finalment monjo franciscà el darrer any de la seva vida»[32]. Procedent del món català però vinculat a la presumpta vocació castellana dels seus monarques, el comportament lingüístic d'En Moner ve marcat per les intencions realistes o artificioses de cada obra que escriu, de manera que utilitza «el català per reflectir l'experiència viscuda, mentre que el castellà es presta a l'expressió de l'experiència sublimada en el tòpic»[33], segons que assenyalen En Nadal i En Prats tot citant l'estudiós Peter Cocozzella. Conforme s'integra a la cort dels Cardona, l'obra d'En Moner es fa més personal i entra en un procés de recatalanització. En el darrer període, l'escriptor alterna les composicions artificioses amb les de caire més personal i això fa que torni l'equilibri entre les dues llengües[34]. Aquesta correspondència entre artificiositat i castellà i entre «realisme» i català es repetirà, d'alguna manera, al llarg dels segles XVI i XVII i «ens permet d'avançar una hipòtesi: la castellanització de la literatura sol anar acompanyada del triomf de l'artifici»[35]. Si ara ens fixem en la valoració genèrica que se sol fer de l'obra de Garcilaso, veiem que el seu llenguatge és clar i nítid: selecció, precisió, naturalitat i paraula oral més que no pas «escrita»; s'estima més les paraules usuals i castisses que no pas els cultismes aliens a la llengua viva. Prefereix «el to íntim, personal i confidencial per davant de la retòrica i la pompa de tons més marcials o la culta exhibició cortesana de l'enginy»[36]. Per tant, no sembla pas que ens trobem davant d'un poeta artificiós, ben al contrari: si Garcilaso revoluciona el panorama de la lírica castellana, no ho fa només des de la innovació mètrica i estètica, sinó que hi contribueix des de la senzillesa i la naturalitat, una naturalitat que se'ns revela impròpia dels literats castellans i en llengua castellana.

Així, doncs, si la cancelleria havia estat escola de redacció i el català era la llengua privilegiada a la qual es vessaven,

als segles XIV i XV, totes les obres filosòfiques, polítiques i històriques, com deia el pare Villanueva, i si el funcionariat reial de Carles V redactava els documents del govern en català[37], fins i tot quan la cort era a Flandes o a Alemanya, la lírica havia de ser tant o més lliure de florir en català que l'apunt burocràtic, la redacció de privilegis o la promulgació de lleis. No estem confonent «cort» amb «cancelleria». Sobtaria molt, i més vist allò que hem vist, que la cancelleria s'expressés en català i la cort ho fes en castellà. I és per això que creiem que la llengua de les composicions d'En Joan Boscà i d'En Galceran de Cardona era inequívocament el català. El català del seu referent Ausiàs March, aquell que apostava per la seva llengua natal com a garantia de confessió íntima, com a segell de la veracitat del seu sentiment cru.

Però no dubtem, alhora, que per aquella cort hi devien pul·lular personatges l'aspiració dels quals era que el castellà arribés a ser la llengua de cort. De cort, de cancelleria, de l'administració i de la cultura a tot l'imperi, a poder ser. Fernando Álvarez de Toledo i el seu avi Fadrique, si no suplanten cap català i realment eren aristòcrates castellans de Toledo, podien ser alguns d'aquests personatges. La hipòtesi que presentem es regirà per aquesta idea.

RATISBONA, NÀPOLS, BARCELONA

L'any 1532, En Joan Boscà havia acudit com a soldat de les tropes imperials a socórrer la ciutat de Viena assetjada pels turcs. La història conta que Garcilaso i el duc d'Alba s'hi desplaçaren més tard, però també hi feren cap. Com és sabut, l'exèrcit imperial no arribà a entrar en combat, ja que les forces turques aixecaren el setge i abandonaren el camp davant l'entitat de les tropes concentrades a Ratisbona. Foragitat l'enemic, Garcilaso complirà condemna de desterrament en una illa del Danubi per haver assistit mesos abans a les noces d'un nebot seu —que es deia Garcilaso com ell—, les quals no havien estat autoritzades per l'emperador. Pel novembre de 1532 i gràcies a unes preteses gestions del duc d'Alba, passa a complir el seu desterrament a Nàpols, com a lloctinent del recent creat virrei Pedro de Toledo, amb qui Garcilaso estava emparentat. Si estem parlant d'En Galceran de Cardona —que també tenia un nebot anomenat Galceran que es casa per aquest temps—, el més probable és que el virrei Pedro de Toledo amagui el pare d'En Galceran, En Pere Folch de Cardona, com també suggeríem a «El Gran Capitán, un Cardona»[38] seguint informacions d'En Felip Rodríguez. A Nàpols, el toledà Garcilaso «s'associava amb els humanistes de l'Acadèmia Pontaniana; tractava també amb el jove poeta Luigi Tansillo, amb qui intercanviava poesies, amb Bernardo Tasso, amb Giulio Cesare Caracciolo, els germans Galeota, a les germanes Sanseverino i a molts altres italians. Adquirí fama de poeta en llatí i en espanyol[39].

»També tractava amb humanistes espanyols, com Juan de Valdés i Juan Ginés de Sepúlveda. I servia sempre al seu protector virrei. Aquest l'envia l'abril de 1533 amb cartes per a l'emperador, al qual troba a Barcelona. Aquí repassà amb En Boscà la versió castellana [la cursiva és nostra] que feia aquest darrer d'Il Cortegiano d'En Castiglione, la qual s'envià a impremta a finals d'any»[40]. En efecte, En Carlos Clavería exposa que, «tornat a Catalunya, En Boscà apareix a Barcelona el 1533 signant els contractes d'impressió d'El cortesano (edició príncep en 1528), i com a criat de la casa de Carles V, i aquí continua el 1534 quan Garcilaso passa de camí cap a Avinyó»[41].

En el contracte d'impressió d'Il Cortegiano entre el llibreter Montpesat i esposa i En Joan Boscà i el seu cosí Joan Almugàver, així com en les capitulacions entre En Boscà, el seu cosí i els llibreters Joan Bages i Francesc Labia i les seves esposes, ambdós documents, del 30 d'agost de 1533, estan redactats en llatí, però sempre s'al·ludeix a l'obra donant-ne el títol en català: «vulgo dicto Lo Cortesà»,[42] llegim, o bé «libri vocati Lo Cortesà»[43]. Aquest detall es mereix com a mínim un comentari, si més no quan veiem que el català no és ni la llengua del text original ni la llengua de la traducció. Segons la història, En Boscà va traduir l'obra al castellà directament des de l'original italià. Per què s'esmenta el títol en català? Podria ser que Lo Cortesà fos un llibre escrit originalment en llengua catalana i En Boscà fos l'encarregat de traduir-lo al castellà? O és al català que el devia traduir el nostre poeta barceloní des del toscà en què ens asseguren que es publicà per primer cop a Venècia el 1528? En aquest estat de coses, s'escau de preguntar-nos qui era l'anomenat Baldassare Castiglione.

EL COMTE BALDASSARE CASTIGLIONE, AUTOR D'IL CORTEGIANO

Les fonts biogràfiques consensuen que Baldassare Castiglione va néixer en una propietat de la seva família a Casatico, Màntua, el 6 de desembre de 1478 i va morir a Toledo el 2 de febrer de 1529, quan exercia el càrrec de nunci i representant del papa Climent VII per tractar d'una pau no aconseguida amb l'emperador Carles V, a qui la notícia de la mort d'En Castiglione va arrencar aquesta sentència: «Jo us dic que és mort un dels millors cavallers del món». Havia estudiat llatí i grec a Milà. Després de participar al servei del marquès Francesco Gonçaga a la batalla de Garigliano on francesos i italians foren derrotats pel Gran Capità, va residir a la cort ducal d'Urbino i més tard romandria a Roma com a ambaixador del duc Francesco Maria della Rovere a la cort papal, on féu amistat amb Rafael, que pintà el seu retrat actualment conservat al Louvre. El 1516 tornà a Màntua, on va contraure matrimoni amb Ippolita Torelli. Quan en restà vidu, el 1520, decidí abraçar l'estat eclesiàstic. El 1524 fou enviat com a nunci apostòlic a Espanya fins a la seva mort. Es va haver d'enfrontar a l'emperador pel saqueig de Roma el 1527, i també es va oposar a la publicació del Diàleg de Lactanci i un Ardiaca de l'erasmista Alfons de Valdés, que conté una dura crítica contra la

cort papal. Malgrat tot això, l'emperador li va concedir la diòcesi d'Àvila, es diu, per a la qual cosa va haver de naturalitzar-se espanyol. Se'l considera un dels personatges que més bé va encarnar l'home de cort del Renaixement italià.

El Llibre del Cortesà es considera escrit entre 1513 i 1518[44], per bé que no es va imprimir fins el 1528 i a Venècia, quan el seu autor feia anys que vivia als regnes hispànics i li faltaven pocs mesos per morir. En la dedicatòria que fa En Castiglione al bisbe de Viseu Miguel da Silva, l'autor explica que havia deixat còpia única del llibre a la marquesa de Pescara, Vitoria Colonna, i que per cartes que ell rebia d'Itàlia, havia estat informat que aquella dama havia fet còpies d'una gran part del llibre, que ara ja estava en mans de molts, i que la majoria ja se'l volien fer imprimir[45]. I és per por d'aquest perill, diu l'autor, que el va començar a esmenar, bo i considerant que sempre seria millor que s'edités poc corregit de la seva mà, que no pas «molt danyat i destruït per l'aliena»[46]. Aquesta por es manifestarà altre cop en la dedicatòria que adreça el presumpte Garcilaso a Jerònima Palou d'Almugàver l'any 1534, quan escriu literalment «Y porque hube miedo que alguno se quisiese meter en traducir este libro, o por mejor decir, dañalle, trabajé con Boscán que sin esperar otra cosa hiciese luego imprimille por atajar la presteza que los que escriben mal alguna cosa suelen tener en publicalla»[47]. I la por tornarà a ser el condicionant que mou En Joan Boscà a dur les seves obres i les del seu amic difunt a impremta, l'any 1542, abans no surtin impreses plenes d'errors i estrafetes per mans alienes[48]. Resulta ben curiós que «els qui escriuen malament alguna cosa solen estar prests a publicar-la» i que, a més, no tinguin problemes amb la censura. Perquè sembla que tant En Castiglione, com el tal Garcilaso, com En Boscà tenen per segur que el Consell censor no trobarà cap inconvenient a donar el vist-i-plau a unes obres plenes d'errors, mentre no contravinguin les restriccions eclesiàstiques, i que tampoc trobaran obstacles per obtenir els privilegis reials que n'autoritzaran l'estampació i la distribució. I això ens permet d'entendre que com més circulava l'obra manuscrita, més perill hi havia que algú se l'apropiés en tot o en part i la fes arribar a la impremta, probablement sense respectar el nom de l'autor ni el seu dret a difondre l'obra a la seva manera, o de mantenir-la inèdita, o de reservar-la només per a un discret cercle de confiança. La por a què algú altre estampés les seves obres constitueix la prova fefaent conforme aquests fenòmens eren corrents a l'època, tant a Itàlia com als regnes hispànics. I els tres escriptors n'eren anguniosament conscients.

La primera traducció documentada d'Il Cortegiano, aleshores, representa que és la d'En Boscà al castellà el 1534, després en vindria una en francès (1537), al 1539, 1540 i 1541 es «reedita» de bell nou en castellà, i s'acaba convertint en una referència escampat també per Itàlia i per Europa. A la portada de l'edició de 1540 (impresa a Salamanca, es diu) hi llegim «Libro llamado el cortesano: traduzido agora nuevamente en nuestro vulgar Castellano por Boscan. Con sus acotaciones por las margines»[49]. Si donem curs a la idea que l'original podia estar redactat en llengua catalana, caldria establir un origen català de l'autor o almenys un nexe prou sòlid amb la Corona catalana. En una recerca de fa anys dirigida per En Jordi Bilbeny, vam trobar un candidat plausible en la descendència del matrimoni format pel cavaller valencià Ausiàs del Milà i de Borja i la dama napolitana Lluïsa d'Alagno. Ausiàs, fill de Caterina de Borja i de Lluís (o Joan LLuís) del Milà, era nebot del papa Calixt III (Alfons de Borja) i cambrer del rei Alfons el Magnànim, qui el 1450 afavorí el seu matrimoni amb Lluïsa d'Alagno, germana de la coneguda amant del rei, Lucrècia d'Alagno, i també d'Antònia d'Alagno, esposa del català Joan de Torrelles i López de Gurrea, el primer i únic comte d'Ischia, la major de les illes que hi ha enfront de Nàpols i on el Magnànim féu casar les donzelles i les vídues amb cavallers catalans[50] després de conquerir-la l'any 1433. A Ischia, colònia catalana i refugi de la cort de Nàpols en temps de guerres o epidèmies, s'hi parlà català fins als anys 50 del segle XX. Ausiàs del Milà i Lluïsa d'Alagno tingueren dos fills: Baldassare i Giacomo. Esmentats en italià i en aquest ordre, hom s'esplaia en detallar la descendència d'En Giacomo, que encarna la línia successòria pel que fa a possessions, títols i honors, i en canvi d'En Baldassare no se'n diu res. No hem sabut trobar cap informació definitiva sobre aquest personatge, més enllà de ser esmentat pàl·lidament com a fill dels seus pares. En algunes pàgines electròniques d'escassa fiabilitat assignen a Baldassare la descendència que d'altres fonts atorguen al seu germà. L'escassesa i el ball d'informació conformen un primer indici del segrest de la seva identitat per convertir-lo, proposem, en el Baldassare Castiglione que neix i fa vida al nord d'Itàlia completament italianitzat. Després de la mort d'Alfons el Magnànim el 1458, Lucrècia d'Alagno s'oposà a Ferrante I, fill d'Alfons, que hagué de vèncer algunes dificultats per succeir el seu pare. En Joan de Torrelles, comte d'Ischia i cunyat de Lucrècia, també perdé la seva posició de privilegi davant Ferrante i es traslladà a Catalunya per posar-se a les ordres de Joan II d'Aragó. Sembla que l'única branca femenina dels Alagno que no tingué problemes amb el successor del Magnànim fou la formada per Lluïsa i Ausiàs del Milà. «Particularment estimats per l'últim [monarca] aragonès van ser Luigia, el seu marit i els seus fills, Jacopo i Baldassare, com ho demostra la correspondència afectuosa que corria entre ells, fins i tot quan Ferrante II i Fadric es van exiliar»[51]. D'En Baldassare se'ns diu que fou Primer Capità i Primer Cambrer d'Armes del rei Fadric, entronitzat a Nàpols pel Gran Capità el 1497, després de derrotar les tropes de Carles VIII de França. El 1501, En Baldassare Milano, com ja l'anomenen, rebé el privilegi d'adjuntar el cognom «Aragona» al seu llinatge i d'inserir a les seves armes les del ducat de Calàbria i de la casa regnant[52]. Si diem que aquest noble era En Baldassare Castiglione i sabem que aquest es casà amb Ippolita Torelli, podríem inferir que aquesta dama també ha patit una italianització com la del seu marit i en realitat estaríem parlant d'una Hipòlita de Torrelles que podria ser filla dels comtes d'Ischia Joan de Torrelles i Antònia d'Alagno. Sabem que aquest matrimoni tingué cinc nois, però que la

seva herència es transmeté per via femenina per extinció prematura de tots cinc[53]. No sabem si van batejar una filla amb el nom d'Hipòlita, però ja hem dit que En Joan de Torrelles «es féu vassall de Joan II, el qual li donà llicència d'unir a les seves armes heràldiques les d'Aragó, Navarra i Sicília»[54], el mateix privilegi amb què fou obsequiat Baltasar del Milà i d'Alagno, que passaria a dir-se Baldassare Milano d'Aragona. L'enllaç amb la seva presumpta cosina Hipòlita de Torrelles i d'Alagno (Ippolita Torelli) seria molt propi de l'època, i l'alt grau de consanguinitat, el casament tardà i els pocs anys de convivència per la mort d'Hipòlita podrien explicar en part la manca de descendència, si és que no fou esborrada. Que un Baltasar del Milà fos l'autor del Llibre de Lo Cortesà faria prendre un sentit addicional al fet que, al cap de pocs anys, el valencià Lluís del Milà i Eixarc ambientés a la cort valenciana de Germana de Foix un llibre intitulat també El Cortesano, editat per primera vegada en castellà el 1561, just després de la mort del seu autor.

Ara hauríem de defensar la tesi, per tant, que el Castiglione nascut a Màntua és una construcció de la censura per mirar d'amagar un Baltasar del Milà d'ascendència valenciana, però que hauria passat gran part de la seva vida a Itàlia. Infantesa i joventut a la cort de Nàpols, maduresa a la d'Urbino i finalment a Roma, des d'on hauria estat enviat a la península ibèrica com a nunci pontifici davant de Carles V, en part gràcies als seus vincles valencians amb els Milà, ben situats a la cort imperial catalana. A la vista d'aquest personatge, podem especular en quina llengua s'hauria composat originalment Il Cortegiano. Si el llibre fou redactat en català, sembla clar que En Boscà el traduiria al castellà, com diu la versió oficial. Però si donem per bones les dades que ens dibuixen uns Jacoppo i Baldassare Milano altament italianitzats i ens creiem, com sosté la història, que Il Cortegiano s'intitulà així i fou escrit en llengua toscana, aleshores no hauria d'estranyar a ningú que la traducció de 1534 d'En Boscà s'apel·lés vulgarment Lo Cortesà perquè es tractava de la translació a la llengua catalana. El Marquès de Lozoya, en la seva monumental Historia de España editada per Salvat als anys 60 del segle XX, ens facilita un quadre d'esdeveniments culturals on la traducció castellana d'Il Cortegiano signada per En Boscà apareix com a novetat el 1539, no pas el 1534[55]. Voldria dir això que l'edició de 1539 fou la primera que es realitzà en castellà? Tots els historiadors tenen relliscades i es poden confondre d'any o de casella a l'hora d'omplir un quadre, i tant que sí. Per tant, el més probable és que es tracti d'un error i s'hauria d'haver situat al 1534. Però aquesta errada ens ha fet pensar en la possibilitat que la de 1539 no fos la primera reedició en castellà sinó, com dèiem, la primera estampació en aquella llengua. I aleshores la de 1534 a Barcelona, a cura d'un barceloní com En Boscà just quan deixa la cort i s'instal·la definitivament a la capital catalana[56], intitulada en català al contracte d'impressió, i dedicada a una dama catalana com Jerònima Palou d'Almugàver, seria la traducció de l'original toscà en llengua catalana.

Una contradicció sorollosa d'En Henry Kamen ens posa en guàrdia sobre la qüestió del toscà, però. Segons aquest acreditat hispanista, el castellà s'estengué per la internacionalització espanyola durant els regnats de Carles V i Felip II, «per bé que mai arribà a igualar el prestigi de l'italià, que continuà sent per als europeus l'idioma universal de la cultura»[57]. A quin italià es refereix? Al toscà? No sembla gaire probable, quan en el mateix llibre, tres pàgines abans, En Kamen afirma que a «la Itàlia unificada de 1860 només una petitíssima minoria, menys del 3%, parlava l'idioma (toscà) que poc temps després es convertiria en l'idioma nacional»[58]. Aquest era l'idioma universal de la cultura a Itàlia i a Europa, al segle XVI? Com és que al segle XIX menys d'un 3% dels italians s'expressa en l'idioma italià que havia estat «universal»?

L'idioma universal de la cultura a Europa durant l'Edat Mitjana i el Renaixement era, si no anem errats, el llatí. Els tractats de la gran majoria de matèries es redactaven i editaven en aquesta llengua. I potser és l'hora de recordar que, a la seva manera però per damunt de tot, Il Cortegiano era un tractat de cortesia. Un tractat sobre com havia de ser i s'havia de comportar el perfecte cavaller de la cort. Obrim la possibilitat, doncs, que el tractat d'En Castiglione fos en origen una obra llatina, i que En Boscà el traduís primerament al català. Les dedicatòries de 1534 a Jerònima Palou, tant la d'En Boscà com la de Garcilaso, incideixen en la qüestió. El primer ens diu que el motiu principal pel qual no volia traduir el llibre inicialment és que sempre li ha semblat «vanidad baxa y de hombres de pocas letras andar romanzando libros»[59]. «Romanzar» significa, clarament, vessar un text del llatí a una llengua vulgar o romanç, i un home que no sabés llatí al segle XVI era considerat pels qui sí que en sabien com un «home de poques lletres». Unes línies més avall s'obre un parèntesi que es podria atribuir als encarregats de fer creure que aquesta dedicatòria fou escrita en castellà: «Viendo yo esto, y acordándome del mal que he dicho muchas veces de estos romancistas (aunque traducir este libro no es propriamente romanzalle, sino mudalle de una lengua vulgar en otra quizá tan buena) no se me levantaban los brazos a esta traducción»[60]. L'aclariment del parèntesi sembla la pinzellada del censor abocat a justificar la «imprecisió» d'En Joan Boscà, el qual continua parlant de «romanzar», en lloc de «traducir». La dedicatòria de Garcilaso a Jerònima Palou, que en realitat seria d'En Galceran de Cardona a aquesta dama, també incideix primer en l'aversió d'En Boscà «con los que romanzan libros», per a matisar tot seguit «aunque él a esto no lo llama romanzar, ni yo tampoco, mas aunque lo fuera, creo que no se escusara dello mandándolo Vuestra merced»[61]. Totes dues dedicatòries es mereixen una anàlisi profunda i primmirada que ens podria reportar més indicis i reflexions, però en aquest treball no hi tenen cabuda. A la dedicatòria següent, la d'En Castiglione al bisbe de Viseu, l'autor també esmerça dues pàgines a justificar la llengua toscana per comptes de la llombarda, com pertocaria a un «llombard» com

ell[62]. Una altra anàlisi que resta pendent. No ens estarem de dir, però, que l'argumentació desplegada ens sembla un afegit al text original d'En Castiglione, i ens fa la impressió d'aquella clàssica justificació no demanada que acaba esdevenint una autoacusació manifesta dels qui van retocar-li el text.

ELS CONTRACTES D'ESTAMPACIÓ i DISTRIBUCIÓ DE LO CORTESÀ

Tot és confús i molt complex, i l'única cosa que sembla clara és que quan es redacten els contractes d'estampació i distribució l'agost de 1533, l'obra ja era coneguda entre el públic, perquè hom parla del llibre «vulgarment anomenat Lo Cortesà». El fet que en un contracte redactat en llatí hom s'esforci a fer constar el títol de l'obra en llengua vernacla significa que, o bé aquest era el nom pel qual tothom coneixia el llibre —i farem bé d'adonar-nos que estem parlant d'un públic català, per això en diuen «Lo Cortesà»—, o bé es volia fugir d'esmentar-ne el títol en llatí, perquè això hauria donat peu a entendre que es tractava d'una obra escrita originalment en la llengua culta de la Cristiandat. Si a les dedicatòries a Jerònima Palou hem vist que es parla de «romançar» llibres i al contracte s'especifica el títol «vulgar» de l'obra, el més probable és que el manuscrit original d'En Castiglione fos en llatí. Que les primeres edicions que es conserven siguin en llengua toscana (Venècia, 1528, i Florència, el mateix any) pot ser indicatiu d'algunes coses, però no treu la possibilitat que fossin primeres versions d'un original llatí avui desaparegut.

En Millán i En Cabús diuen que el 1528 En Boscà ja havia traduït el llibre al castellà i se'n fa «una primera edició prínceps de curta tirada, però la impressió definitiva per a la seva difusió pública es farà més endavant»[63]. Sembla una edició de cort, amb nombre limitat d'exemplars. Però es fa difícil de creure que en la cort catalana que hem procurat descriure, l'edició prínceps es fes en castellà. Si no és que es tractava del caprici castellà d'un noble amb un ascendent contrastat i indiscutible sobre En Boscà —i a més amb un contracte de serveis, és clar— com ara el vell duc d'Alba. Bo i parlant d'En Castiglione, hom assenyala que «l'autor italià va tenir el suport del duc d'Alba i dels seus amics, tots ells coneguts literats i humanistes, especialment els tres amics, Joan Boscà, Garcilaso de la Vega i Diego Hurtado de Mendoza, com també el de Miquel Mai i és per això que el duc d'Alba li proporciona habitatge a Toledo»[64]. Tot plegat fa rumiar, però no permet d'arribar a conclusions definitives.

En una de les clàusules o capítols del contracte d'impressió de l'obra poètica d'En Boscà que es signà el 23 de març de 1542, es torna a fer referència al títol de Lo Cortesà en català, per notificar-nos que se n'ha perdut el privilegi, detall important. Diu el text: «Item és concordat entre dites parts, que per evitar que no's perda lo privilegi e o privilegis que s'obtindran de sa magestat, com s'és perdut lo del Cortesà, que aprés que lo dit senyor Boscà hage hagut aquell, lo hage de deposar en poder del notari devall scrit, a fi que stigue en custòdia de dites parts, e's puguen fer de aquell trellats auténtichs necessaris per dit negoci»[65]. «Trellats» vol dir «trasllats»? És a dir, «traduccions»? O només vol dir «còpies»? Vol dir que de Lo Cortesà se'n va perdre el privilegi i després se'n van fer traduccions o còpies o exemplars «inautèntics»? En qualsevol cas, sembla que serien trasllats que van comportar un guany per a d'altres beneficiaris i no per al seu traductor. Ben mirat, el contracte de Lo Cortesà de 1533 sembla força complet pel que toca a qui es fa càrrec de les despeses, com es reparteixen els beneficis, el nombre d'edicions a estampar durant la vigència del privilegi, les despeses de tramesa... Fins i tot preveu què cal fer en cas de mort hipotètica d'En Bages i En Labia, els dos llibreters amb qui el poeta i el seu cosí fan companyia, però no hi hem sabut trobar cap referència a la possibilitat d'un «trasllat» o traducció. Com que el llibre en si mateix era ja una traducció, hom no en devia preveure la possibilitat: el més procedent i congruent per a un altre traductor seria traduir-lo de l'original llatí. Però si la versió catalana d'En Joan Boscà es convertí en un llibre d'èxit immediat, l'urc castellanitzador n'ambicionaria immediatament la versió castellana. I no hem de descartar que fos el mateix Boscà qui la dugués a terme, tal vegada polint aquella petita edició prínceps de 1528 que potser va traduir per encàrrec dels Alba. Si ens hi fixem, poc abans de la signatura del contracte d'edició de Lo Cortesà l'agost de 1533, el poeta barceloní va rebre una suma considerable del seu protector, el jove duc d'Alba. «A 5 de juny de 1533 el duc Don Fernando dóna l'ordre següent: Que pels molts serveis que En Joan Boscà, veí de Barcelona, li féu i espera li farà, i perquè les mercès que el duc, mon senyor, difunt, i jo li vam fer no tingueren efecte, ni una altra mercè que jo li vaig fer estant a Coria l'any passat, que fou abans que jo succeís en el meu estat... li faig mercè de 2500 ducats per a ajut de casament. [Que] el tresorer Francisco de Cárdenas li doni 1000 ducats a la fira de Medina»[66]. D'aquestes línies es pot inferir, d'entrada, que unes «mercès» del passat —tal vegada aquell pagament condicionat a les noces d'En Boscà amb Isabel Malla, però no necessàriament— «no tingueren efecte», per la qual cosa, i en correspondència als molts serveis que «li féu i espera li farà» —això és molt important— el duc li concedeix la gràcia de «2500 ducats per a ajut de casament». La quantitat ja no són 600 ducats d'or, com li prometia amb Isabel Malla. Ara són 2500. I per un casament que tampoc es farà! Perquè segons En Millán i En Cabús, En Joan Boscà i la seva definitiva esposa, Anna Girón de Rebolledo, es van conèixer entre 1534 i 1535, i els capítols matrimonials no es signaran fins el 7 d'agost de 1539[67]. És a dir, el poeta i la seva futura muller encara no es coneixien, el 1533. «Carles I i el duc d'Alba li fan arribar una dot per al nou casament (1000 escuts previs). De nou, les noces no es van celebrar (?). Els diners els destina a l'edició del llibre que es publica l'any 1534. És entre aquest any i el següent, 1535, que en Joan Boscà coneix Anna Girón de Rebolledo, la que serà la seva dona, a la qual també coneixia el poeta Garcilaso de la Vega»[68]. Un nou pagament per un enllaç que no es va dur a terme, i ara amb aportació de l'emperador i tot. És significatiu, també, que es digui que els diners es van destinar a l'edició del llibre. Es

fa impossible no entreveure interessos aristocràtics en aquests pagaments que acaben incidint en la publicació d'obres cabdals del Renaixement.

A la vista de tot plegat, considerem que els contractes signats el 30 d'agost de 1533 per En Joan Boscà i el seu cosí Joan Almugàver preveien l'estampació i distribució de la traducció catalana de l'obra llatina vulgarment coneguda com Lo Cortesà, que seria la que devia sortir a la llum pública l'any 1534. Per causes que desconeixem, el privilegi de reedició s'extingí o es perdé, com confessa el mateix Boscà l'any 1542, i això entenem que donaria peu o estaria relacionat amb l'aparició de les primeres versions castellanes (1539, 1540, 1541...) del tractat de cortesia d'En Castiglione, que més tard servirien per suplantar la traducció catalana de 1534 i fer veure que aquesta no havia existit. El fet que En Boscà fos un personatge de la cort, un servidor personal de l'emperador i un preceptor fidel dels Álvarez de Toledo, no li va estalviar la injustícia de perdre els drets sobre la versió castellana, que ben possiblement l'havia fet ell mateix arran d'un encàrrec del duc d'Alba, però almenys el seu nom no va ser substituït com el de tants altres escriptors catalans contemporanis, i per això avui ens consta com a autor del trasllat del pretès toscà a la llengua castellana.

UNES RELACIONS DE PARENTIU DESTACABLES

El matrimoni entre En Joan Almugàver i Jerònima Palou sembla que fou determinant per a l'edició de Lo Cortesà de 1534. El cosí carnal d'En Boscà signava al costat del nostre poeta com a partícip en el negoci, però quan es va publicar el llibre, ell ja era mort. Sembla que moriria a finals de 1533 deixant la seva esposa embarassada. S'entén que les dedicatòries d'En Boscà i d'En Galceran/Garcilaso fossin tan elogioses amb una dama que estaria passant un mal tràngol. En Millán i En Cabús documenten una relació estreta i continuada entre En Joan Boscà i la vídua del seu cosí, a qui el poeta faria costat en el procés judicial per l'herència del difunt, que els disputava Anna Albanell com a vídua d'En Bernat Benet Almugàver, a qui corresponien certs drets hereditaris pel parentiu amb En Joan Almugàver[69]. El procés s'allargà fins al 1541 i les sentències arbitrals van anar recaient sempre a favor d'Anna Albanell[70]. Hi ha algunes circumstàncies curioses, com ara el fet que Garcilaso esmenta Jerònima Palou com a senyora de Gallifa a la dedicatòria de 1534[71], quan aquesta propietat figurava a l'època entre les possessions d'En Joan Boscà associades al castell de Cubelles. En Millán i En Cabús interpreten que el poeta hauria cedit temporalment aquest senyoriu a Jerònima. Alhora, una pàgina electrònica poc fiable ens parla de Garcilaso i ens diu que «la seva obra fou publicada el 1543 per Gerónima Palova de Almogávar, vídua d'En Boscà»[72]. Atenent al fet que tothora trobem escrit el nom de la dama com a «Gerónima», notem la poca distància que hi ha entre el Gerón(ima) i el Girón (de Rebolledo) de la presumpta esposa i després vídua d'En Boscà, i aleshores ens demanem: és possible que el nostre poeta s'acabés casant amb la vídua del seu cosí, i aquesta fos substituïda després en els documents i convertida en la valenciana Anna Girón de Rebolledo? No entrarem en la qüestió. Només ho deixem apuntat per si algú troba d'interès estirar aquest fil.

Com a tercera pota del tamboret dels innovadors de la mètrica castellana apareix sovint, associat als noms d'En Boscà i Garcilaso i com a amic de tots dos, el també poeta i potentat Diego Hurtado de Mendoza. Hi ha més d'un noble amb aquest nom, fet que permetrà a la censura potinejar fins a la sacietat l'atribució d'obres, l'encreuament de nissagues i la castellanització d'herències, entre d'altres coses. Tot i que representa que el poeta no és aquest personatge, nosaltres volem fixar-nos en el Diego Hurtado de Mendoza que també es diu així i apareix com a segon fill del famós cardenal Pedro González de Mendoza (1428-1495). En el nostre Erasme havíem insinuat que aquest prelat, canceller dels Reis Catòlics, havia de ser un desdoblament de la figura del canceller català, el bisbe d'Urgell Pere Folch de Cardona (1448-1530)[73]. En conseqüència, els tres fills que s'atribueixen al cardenal castellà serien en realitat fills del bisbe d'Urgell i després arquebisbe de Tarragona. El primer seria l'anomenat Rodrigo Díaz de Vivar y Mendoza, marquès d'Atzeneta, titular de diversos feus al regne de València i amb tanta vida a la vora del Túria que el seu sepulcre és avui a la Capella dels Reis del monestir de Sant Domingo de la capital valenciana. El segon, i fill de la mateixa mare (en aparença, Mencía de Castre, o de Lemos, o de Meneses, segons la font[74]) és el sobredit Diego Hurtado de Mendoza. Com que es tractaria d'un Cardona i el nom «Jaume» sol ser castellanitzat com a «Diego», especularem amb la idea que aquest Jaume de Cardona podria ser aquell fill natural que, en lloc de a l'arquebisbe Pere de Cardona, s'atribueix al seu germà, el I duc de Cardona (Joan Ramon Folch IV) amb una desconeguda dama valenciana[75]. Així, aquest Jaume de Cardona seria el Diego Hurtado de Mendoza que l'emperador hauria «designat com a lloctinent dels estats catalanoaragonesos»[76] en marxar de la península el 1520, però que havent quedat retingut a València durant les Germanies, fou substituït al principat per l'arquebisbe de Tarragona, En Pere Folch de Cardona[77], que seria el seu pare, segons que venim proposant. En Jaume de Cardona, casat amb Caterina de Rocabertí, senyora de diverses baronies a l'Empordà, tingué un hereu anomenat Lluís que es casà amb Jerònima de Queralt, els quals també tingueren un fill anomenat Lluís que també es casà amb una Jerònima, en aquest cas, Jerònima Fiveller-March de Palou. L'ombra del desdoblament entre pares i fills es projecta altre cop sobre l'arbre familiar. La coincidència del nom Jerònima i els cognoms Palou i March ens desvetllen l'interès per aquesta dama, la qual veiem que fou parenta d'un Francesc Jeroni March i Palou. Els senyorius de Beniarjó que van pertànyer al poeta Ausiàs March, mort sense descendència legítima, passaren a mans d'aquest Francesc Jeroni March i Palou, el qual no només heretà els dominis i béns que havien estat del seu pare, avi i besavi, sinó també els que foren pertinença d'En

Pere March, pare del poeta i antic senyor del castell d'Eramprunyà, per adjudicació de sentència publicada el 24 de setembre de 1500[78]. Atès que En Francesc Jeroni March morí sense descendència, la baronia d'Eramprunyà passà a la seva tia Lucrècia March i Ballester, esposa d'Hug Joan Fiveller de Palou. L'hereu de Lucrècia, Francesc, féu donació dels seus béns al seu nebot Hug Joan Fiveller-March de Palou, casat el 1540 amb Angelina de Cardona, néta de l'al·ludit Jaume de Cardona, i germana d'En Lluís de Cardona i de Queralt, l'espòs de Jerònima Fiveller-March de Palou. Aquesta dama acabarà sent, al darrer quart del s. XVI, baronessa en part d'Eramprunyà, el feu que uns 150 anys abans havia pertangut al pare del gran poeta medieval. En síntesi, doncs, observem que aquests Cardona estan directament emparentats amb En Galceran de Cardona i de Requesens, el nostre Garcilaso; i alhora notem que en les nissagues dels Fiveller-March i dels Palou, descendents de l'oncle d'Àusias March, es repeteixen els noms de Jerònima i de Marina o Mariana[79], noms presents en la vida d'En Joan Boscà a través de Jerònima Palou d'Almugàver i de Mariana, la qui serà filla i hereva del nostre poeta. La interacció entre totes aquestes famílies es pot estendre més, encara, quan parem esment en els germans d'En Galceran de Cardona, En Ferran i En Pere, que es diuen igual que Pedro i Fernando, dos dels germans atribuïts a Garcilaso. En Ferran de Cardona i de Requesens es casa amb Anna d'Oms i sembla que tingué dos fills: una noia anomenada Joana, que enllaça amb un simptomàtic Alfons del Milà, i En Galceran de Cardona i d'Oms, que es casarà amb la seva cosina Mariana de Cardona, filla d'En Pere de Cardona i de Requesens i de Maria d'Erill[80]. Els lligams directes i indirectes es podrien estirar fins a l'infinit. Serveixin aquestes quatre pinzellades per il·lustrar algunes de les relacions familiars que es fan paleses entre els parents dels nostres poetes.

LA IMPRESSIÓ DE LES OBRES D'EN BOSCÀ «E ALTRES STAMPADORES»

En el contracte que es ferma a finals de març de 1542 per a l'estampació de les obres d'En Joan Boscà, hom remarca que aquest ha composat moltes obres en llengua castellana, i també es fa esment a la seva traducció «del Cortesà» des del toscà al castellà[81]. Aquesta insistència en fer constar la castellanitat de l'obra boscana i molt específicament, també, la condició castellana de la traducció de Lo Cortesà fan molt mala espina. No hauríem de descartar que aquest contracte fos un arranjament del contracte original, per fixar la idea que el barceloní Boscà fou un home de les lletres castellanes i extirpar, així, qualsevol possibilitat de creure remotament que les obres dels catalans Joan Boscà i Galceran de Cardona estaven en català en els seus manuscrits originals.

Diu En Ramon Perés que «En Boscà anava a imprimir els seus versos amb els de Garcilaso, qui, pel que sembla, li havia lliurat els seus perquè els llimés i els corregís, ja que uns i altres corrien de mà en mà en còpies manuscrites summament incorrectes; però abans de poder realitzar el seu designi, es mor també En Boscà, tot retornant d'un viatge a França, al qual el duc d'Alba li havia demanat que l'acompanyés»[82]. De bell nou, com ja s'ha fet habitual, apareix Fernando Álvarez de Toledo quan el nostre poeta és a punt d'editar un llibre. Per més que hagi estat retocat, amb tot, el contracte d'impressió reflecteix prou fidelment les temences d'En Boscà. Ho veiem, per exemple, al segon full del conveni entre el llibreter Bages i els Amorós, pare i fill, on els dos impressors es comprometen a no estampar «cap prova ni forma provada» fins que no hagin rebut el vist-i-plau personal d'En Joan Boscà[83]. També es comprometen a no estampar cap altra obra en tant no sigui acabada la primera tirada de mil volums que es contracta en el conveni. La feina està prevista que comenci l'1 d'abril de 1542, el conveni du data de quatre dies abans, el 27 de març[84]. Finalment, s'especifica ben clar que els impressors no podran imprimir ni un exemplar més dels mil volums que són concordats en el conveni. Els testimonis d'aquest contracte són En Bernat Claver, de la diòcesi d'Urgell, familiar d'En Boscà, i En Francesc Parent, escriptor, de Barcelona[85].

Al document, redactat en català, és notori que es pretén imprimir «les obres del dit señor Boscha e altres stampadores e... (en blanc unes sis línies)»[86], diu textualment. En Martí de Riquer ens avisava que «tal vegada es pensava puntualitzar que aquestes "altres" eren les de Garcilaso que es van imprimir a continuació de les del nostre poeta»[87]. Ens inclinem a pensar, ho repetim, que som davant del contracte manipulat per deixar entès que les obres a publicar eren en llengua castellana, però en el moment de retocar-lo, sembla que hom encara no tenia clar a quina personalitat castellana s'atribuirien, per la qual cosa es va deixar en blanc un espai suficient per encabir-hi un nom castellà i tal vegada una breu enumeració de les circumstàncies i els drets amb els quals En Boscà n'assumia l'edició. Això probablement significaria, aleshores, que el tal «Garcilaso de la Vega» no va arribar a existir, si més no com a poeta i cortesà. El casament que se li suposa, el testament a Barcelona el 1529, la presó a l'illa del Danubi el 1532, la vida a Nàpols, l'alcaldia de Reggio, les ferides a la campanya de Tunis, la mort que se'ns narra a Le Puy el 1536 i, per damunt de tot, les obres que se li atribueixen són, van ser, les d'En Galceran de Cardona i de Requesens. Els trets essencials de l'existència de l'anomenat «Garcilaso» són manllevats i estrafets, pertanyen a la vida d'En Galceran de Cardona, de qui sabem quatre detalls esparsos i insuficients i, per descomptat, n'ignorem del tot l'obra i la descendència.

En Joan Boscà es passà tota la primavera i mig estiu de 1542 supervisant full per full l'estampació de la seva obra poètica i la d'En Galceran al taller dels Amorós. El 28 de juliol, el duc d'Alba arriba a Barcelona per rebre garanties de pólvora, soldats i fins un arquitecte militar, de cara a afrontar la defensa del Principat davant l'agressió combinada de

francesos i turcs que es congriava als comtats del Rosselló. Sembla que En Boscà «tenia alguns càrrecs relacionats amb l'exèrcit, com el de supervisor d'arquers o el de supervisor de muralles, fortificacions i paraments de defensa al servei del Duc d'Alba»[88]. Aquest fet, la vella amistat i el compromís amb el seu «benefactor» van obligar el poeta a interrompre la tasca de supervisió que estava duent a terme, de manera que les premses es van aturar tal com obligava el contracte, a l'espera del seu retorn. Sabem que el duc d'Alba passà dos mesos a la frontera catalana. Tot i la manca de mitjans, «el duc pogué posar tota la frontera en un estat defensiu impressionant»[89]. A finals d'agost escrivia a l'emperador per avisar-lo que l'endemà partiria cap a Girona i després a Barcelona[90]. És en aquestes jornades que En Boscà es trobarà malament i acabarà morint. «Per aquella època —mitjans de setembre de 1542—, Fernando informà Carles V: "Boscán fue conmigo a Perpiñán y a la buelta vino malo de que murió havrá tres o quatro dias"»[91].

La nostra hipòtesi és que En Joan Boscà no va morir per casualitat o per mala fortuna. És possible que ja estigués mig malalt o que es trobés malament, però el més probable és que fos víctima d'una «negligència» fatal o, molt pitjor, que algú li acabés de donar l'empenteta de gràcia quan ja no estava fi. I en aquest escenari, hom s'ha de preguntar què hi guanyava, el duc d'Alba, amb la mort del seu estimat preceptor i amic de joventut. La resposta més breu que se'ns acut és «el futur i la glòria». La glòria de ser glossat per un dels millors poetes de l'època, unànimement reconegut, i el futur, si l'obra d'aquell bard immortal transcendia el seu segle, com així ha estat. La versió que En Boscà anava a publicar de les obres d'En Galceran de Cardona poc que esmentarien pas els Alba, però. La maniobra del magnat castellà passaria per segrestar l'edició que ell mateix havia interromput fent-se acompanyar per En Boscà i, mort aquest, substituir-la per les versions castellanes que el mateix Boscà li hauria endreçat en el passat, tant dels seus poemes com dels d'En Galceran, per a goig i gaudi de la cort dels Alba a Castella. Un anacronisme flagrant a l'Ègloga II de Garcilaso delata, possiblement, l'operació substitutòria que va tenir lloc.

L'ÈGLOGA II DE GARCILASO I EL FORÇAT ELOGI DEL III DUC D'ALBA

A l'Égloga II de Garcilaso es fa un recorregut elogiós pels ancestres de Fernando Álvarez de Toledo. Al principi de l'elogi es passa revista a les gestes de l'avi i del pare, Fadric i Garci, tot glossant com estossinaren els moros a Granada o els francesos a Pavia, i com el pare morí prematurament lluitant contra els infidels a Gerba. Notem, però, que els avantpassats del duc de Cardona també tenien aquests enemics a Granada o a Nàpols. La nostra sensació és que En Galceran de Cardona hauria traçat algunes composicions en lloança dels seus parents, i que a petició dels ducs d'Alba i actuant al seu servei, En Joan Boscà hauria adaptat les composicions i convertit les referències als ducs de Cardona en elogis a la família Àlvarez de Toledo. Després, tot plegat hauria passat a formar part de la celebrada Égloga II d'en Garcilaso[92].

A tall d'exemple, entre els versos 1400 i 1432 es fa esment de l'esposa del III duc d'Alba, Fernando Álvarez de Toledo, quan aquest es casa amb María Enríquez. A banda d'anomenar-la «Enriques», com ho faria un catalanoparlant, allò que se'ns dóna a llegir com a poesia de celebració connubial fa més aviat l'efecte de ser una adaptació o distorsió del llit de mort. L'esposa del duc Ferran de Cardona, Francisca Manrique, va morir cap els anys 1528/29, i els versos en qüestió fan referència a una dama postrada en un llit. L'esment d'un cor de verges, la comparació amb la mossa que l'encisà temps enrere en una horta, el fet que estigui adormida i presente (remet a «cos present»), el nom al coixí, com si ella no el pogués dir, i el fet d'especificar-lo —perquè no pugui confondre's amb ningú més—, el desig del duc d'estar echado al costat d'ella i «a la fi és deixat amb la seva esposa», talment l'haguessin estat preparant per a la nit de noces —com es pretén des del punt de vista castellà— o... més aviat, embellida per a ser contemplada per darrer cop pel seu marit, després de morta. El sentit del vers «Apenas tienen fuera a don Fernando» sona més a desesperació incrèdula davant la notícia fatal que no pas a impaciència d'enamorat. Podrien ser versos estrafets, per tant, a partir d'un poemari català que ens parlaria de l'esposa morta del II duc de Cardona, el patriarca familiar, que es deia Ferran com el duc d'Alba.

El veritable anacronisme que anunciàvem, però, ve més endavant, en aquesta mateixa Égloga II. Els encesos elogis i la descripció que el poeta fa de l'arribada de Fernando, III duc d'Alba, per comandar els exèrcits de Carles V a Hongria, contra el turc, no s'avenen amb el retrat del jove de 24 o 25 anys que era en aquell moment el duc. Sabem que es refereix a ell i no al seu avi perquè el context correspon al de les forces acampades a Ratisbona —que s'esmenta explícitament— el 1532, quan el I duc d'Alba feia uns mesos que havia traspassat. De fet, una eina de consulta com el Diccionario de Historia de España d'Alianza Editorial, en un article de llargària inusual (5 pàgines a doble columna) dedicat a una estimable i detallada recreació biogràfica del III duc d'Alba, ens documenta que s'escapà de casa el 1524 (amb 17 anys) per anar a combatre els francesos a Fuenterrabía, i l'èxit de l'empresa va fer que el seu avi, que tenia previst de castigar-lo amb duresa per malcreient, el perdonés. I aleshores, la informació immediatament següent és: «Ja duc, i amb 28 anys, Don Fernando anà a Tunísia amb el brillant exèrcit de Carles V el 1535»[93]. Ni una paraula de Ratisbona, del 1532, de l'aixecament del setge per part de les tropes de Solimà, del triomf que comportà aquesta expedició per a Carles V o per al mateix duc d'Alba. Res. En tot l'article no hi haurà una referència a aquesta empresa que Garcilaso es delecta a reportar amb tanta fruïció i convenciment. Per tant, sospitem que qui arriba —enviat a buscar especialment per a la decisiva guerra que és a punt de començar— i conhorta els exèrcits, qui parla en alemany als

alemanys, en flamenc als flamencs, i en «espanyol» als espanyols[94], no pot pas ser un castellà (els políglotes de la Història per antonomàsia), i menys un «jove» de 24 o 25 anys. Qui tapa els qui rondinen o remuguen amb la seva mà «llarga» (generosa, aclareixen les notes[95]) és un que té molts i molts calés i ja ho ha fet abans, a Nàpols. Qui, quan rep l'abraçada de l'emperador només de veure'l, transmet la sensació als homes que qualsevol comesa que encetin es coronarà amb l'èxit, només pot ser un guerrer de fama internacional, un general conegut per totes les nacions, un estrateg que contribuirà a foragitar els turcs abans d'entrar veritablement en combat, un home que ha vingut expressament per l'abast de la batalla que s'esperava. Aquests efectes no els produeix el III duc d'Alba de 25 anys, de qui només coneixem l'escapada juvenil a Fuenterrabía a tall de currículum militar. Ha de ser En Ferran, segon duc de Cardona, home de 60 o 62 anys, fill del qui fou el Gran Capità, segurament present a Nàpols el 1503, qui compartiria honors i comandaments amb son pare, En Joan Ramon Folc, el Gran Conestable de Catalunya entre 1467 i 1513. De fet, ja ho dèiem al nostre treball sobre els Cardona[96], fa ballar el cap si el veritable Gran Capità no seria realment ell, el Conestable Ferran de Cardona, transformat en Consalvo Ferrandes de Cordova, casat amb una Francisca Manrique —Maria Manrique, la dona del cordovès—. Els censors haurien jugat amb la cronologia del pare (1446-1513), que s'adiu amb la que atorguen al cordovès (1452-1515), però bona part de les gestes atribuïdes a Gonzalo Fernández de Córdoba podrien ser les d'En Ferran Ramon Folch de Cardona, l'oncle que En Galceran de Cardona hauria elogiat en les seves composicions, però que la literatura ens ha fet arribar en forma d'Èglogа II de Garcilaso de la Vega dedicada al duc d'Alba.

ELS PAGAMENTS CONTINUEN DESPRÉS DE MORT

Si En Joan Boscà moria el 21 de setembre de 1542, veiem que al cap de dos mesos la seva vídua rep una cèdula signada per la mà de Fernando Álvarez de Toledo que li garanteix un pagament anual de per vida a partir del primer de gener de 1543. La suma no seria només per netejar la consciència del gran beneficiat per la mort d'En Boscà: també voldria comprar la complicitat i el silenci perpetu de la titular dels drets de l'edició conjunta de les obres d'En Boscà i aquelles «altres stampadores». I a fe de Déu que ho devia obtenir. Pel febrer de 1543 arribava el requisit imprescindible del privilegi imperial, i el 20 de març següent ja sortia del taller d'En Carles Amorós[97] la primera edició castellana de «Las obras de Boscán y algunas de Garcilasso dela Vega repartidas en quatro libros».

El 29 de febrer de 1544 hi ha una carta de poder atorgada per la vídua d'En Joan Boscà, Anna Girón de Rebolledo, a favor d'En Jeroni Roys, «caballero vecino de la villa de Valladolid, para que pueda cobrar del duque de Alba y de sus contadores, cualesquiera maravedís debidos por causa "de la quitación de cavallo que el dicho Ill. Señor dava en cada un año al dicho nuestro marido como, por causa o razón de aquellos quarenta mil maravedises que el dicho Ill. Señor nos ha mandado dar en cada un año, desde el primero de enero del año passado de 1543 en adelante, según paresce por cédula del dicho Ill. Señor duque, data en la ciudad de Barchinona a los veynte días del mes de noviembre del año 1542, firmada por su mano»[98].

Igualment, «en els arxius de la casa d'Alba hi ha un poder, datat el 1550, de dona Anna de Rebolledo, vídua del magnífic senyor Joan Almugàver olim Boscà, per cobrar la pensió que el Duc d'Alba li assenyalà per la seva cèdula a Barcelona, el 20 de novembre de 1542»[99]. La famosa cèdula, com veiem, es va invocant al llarg dels anys. Més endavant «hi ha un altre assentament de 1558 a favor de dona Ana Díez de Guevara y Boscán, baronessa d'Andilla, la qual és la vídua d'En Boscà, segons que es desprèn del document XCVI. El 1560 es continuava pagant aquesta pensió»[100]. Tot d'una, la vídua del nostre poeta ja no es diu Girón de Rebolledo, sinó Díez de Guevara, i és baronessa d'Andilla. Tal vegada Anna Girón va canviar els seus cognoms perquè va heretar d'algun parent de llinatge Díez de Guevara? O es tracta d'una altra imprecisió de la censura? Unes línies més avall, En Martí de Riquer apunta que el document XCVI conté una carta de pagament datada el 23 de juny de 1563 i signada per Francisco Girón de Rebolledo, noble, domiciliat a Barcelona, com a apoderat de la noble «Anna Diez de Gavara, domina de Baronie de Andilla, civitates Valencie habitatrice, uxor relicte magnifici Johannis Boscan de Almogaver, quondam, militis»[101]. La vídua d'En Joan Boscà, doncs, ja és coneguda com a Anna Díez de Gavara i el 1563 resideix a València. A finals del s. XVI, en un albarà sense datar, la filla i hereva del matrimoni Boscà-Girón es diu Mariana Díaz de Guevara, Aragón, Boscá y de Bardes, filla del senyor Juan de Boscá y Almugáver i esposa de don Martín de Bardaxí, posa a la venda el castell de Cubelles[102].

CONCLUSIONS

Veiem, doncs, la seqüència de pagaments del duc d'Alba a En Joan Boscà en concepte de «regals» per a casaments que no s'acaben d'efectuar; veiem que circulen algunes de les produccions literàries «tan mal concertadas y escritas como suelen andar por aí de mano»; veiem que un cop signat el contracte i concertats el llibreter i l'estampador, s'enceten els treballs d'impremta el primer d'abril de 1542 i veiem la voluntat obsessiva d'En Boscà per controlar tot el procés d'edició i que no es puguin imprimir més exemplars dels acordats sense la seva autorització; veiem que a finals de juliol de 1542, un Boscà encara immers en la revisió minuciosa de la seva obra i la d'un altre poeta sense nom

(el misteriós espai en blanc deixat al contracte), pàgina per pàgina, és obligat a interrompre el procés, a aturar màquines i a acompanyar el duc d'Alba a Perpinyà; veiem que el duc notifica la mort de l'escriptor, que es produí el 21 de setembre, i veiem com pel novembre del mateix 1542 l'aristòcrata castellà assigna una pensió vitalícia a la vídua del poeta. I aleshores, encara no tres mesos més tard, veiem el privilegi reial donat a 7 de febrer de 1543 pretesament a la vídua d'En Boscà, i la subsegüent impressió de les obres. En castellà, és clar.

Tot i algunes informacions confuses, admetrem que En Joan Boscà es casà amb Anna Girón de Rebolledo el 1539 al voltant dels 50 anys, tres abans de la seva mort. Què feia casant-se tan tard? Una dilació tan exagerada ens hauria de parlar d'una vida consagrada a la família dels ducs d'Alba. I quan escrivim «consagrada» a la família dels Alba, hem d'entendre a la glorificació de la seva casa i, probablement sense voler, de la seva causa, potser. La causa comuna de la noblesa i de la inquisició castellanes.

L'obra d'En Boscà delata un patiment íntim que va més enllà de la romàntica sofrença per amor, com representa que ens hem de creure. Allò que es trasllueix de molts dels seus versos és una mena de dolor existencial, el testimoni d'una consciència en conflicte recurrent. No sabem si les versions castellanes de les seves obres i les d'En Galceran de Cardona eren per complaure el duc d'Alba, preparades per a un «consum intern», o si es preveien publicables com a traduccions per a Castella. Amb les intencions supeditades a les servituds, En Boscà no podia ser aliè a la marxa de les coses, als conflictes permanents, a la censura que patien els llibres en català i al perill que corrien la seva obra i la d'En Galceran traduïdes al castellà. Sabia que podien ser editades a Castella i al món atribuïdes a uns altres autors, perquè era una pràctica que estava tenint lloc al seu voltant. I el més inquietant de tot és que molts autors catalans es morien just quan estaven a punt d'editar la seva obra, com li va acabar passant a ell, o com li havia succeït el 1533 al seu cosí Joan Almugàver, que sense ser-ne l'autor, però havent signat el contracte d'edició de Lo Cortesà com a partícip en els beneficis, es morí sense arribar a veure l'obra impresa.

En Jordi Bilbeny il·lustra el fenomen amb uns quants casos concrets d'escriptors morts en ple procés d'estampació de les seves obres, unes obres catalanes que es perdien per sempre, o que apareixien en castellà quan feia poc que l'autor català acabava de traspassar. Si comencem pel doctor i escriptor valencià Joan Andreu Estrany, per exemple, veiem que el seu alumne Cosme Damià «Çavall ho exposa sense embuts: el seu mestre va morir mentre preparava l'edició anotada i corregida de la Història Natural de Plini»[103]. El seguiment del cas que fa En Bilbeny li permet d'afirmar que «les obres de l'Estrany no es van perdre, ni cremar, ni destruir per qualsevol altre mitjà aniquilador, sinó que, talment com la col·lecció de medalles que son germà va fondre per fer-ne un morter per a la seva farmàcia, les seves obres es transformarien ensems en quelcom útil i semblant. Jo, a la vista del context polític, històric i social del moment, i tenint en compte el paper de la censura i dels inquisidors en la desaparició i reatribució de les obres dels nostres autors clàssics, m'atreveixo a suggerir que, com era habitual també, van ser traduïdes a la llengua castellana i endossades a un autor castellà, el nom del qual miraré de donar en un estudi futur»[104].

Tal com dèiem, el de l'Estrany és un cas molt eloqüent, però era pas l'únic. Un efecte semblant té lloc amb En Lluís del Milà, l'autor de l'obra que també s'intitulà Lo Cortesà i recrea la cort valenciana de Germana de Foix. A l'Epístola Proemial l'autor explicita encaridament que els personatges reals catalanoparlants de l'obra havien de parlar sempre en català, si més no, entre ells. «Però quan el llibre s'edita ja parlen en castellà. Hi tindria alguna cosa a veure que l'autor morís a l'agost del 1559, poc abans de l'edició? —es demana En Bilbeny—. Si el llibre es va enllestir en una data una mica anterior al 1538, com afirma En Rubió i Balaguer i es desprèn pel context històric de l'obra, per què no es va editar fins després de la mort d'En Milà, ben bé vint anys després? Per ell mateix sabem que el volia escriure i editar immediatament. A l'Epístola reconeix que certes dames de València li van donar l'encàrrec de fer-lo i editar-lo: "fuy mandado que pusiesse por obra el Cortesano que las damas mandaron que hiziesse: Y que lo dirigiesse a vuestra Real Magestad. Pues con mucha razon se le devia. Y assi tuve por muy buena ventura ser tan bien mandado como esta dirigido". L'Antoni Tordera reconeix que "l'encàrrec de les dames es féu als voltants del 1535". Per tant, aquesta Reial Majestat —C.[esària] R.[eial] M.[ajestat], que s'invoca a l'inici de l'Epístola—, havia de ser l'Emperador Carles. En Milà hi fa referència al mateix text proemial: "Quod est Cesaris Cesari. Y assi presento al Cesar lo que es de Cesar". Llavors, com és que si s'ho havia proposat ja en temps de l'Emperador Carles, En Milà no arribaria mai a editar el llibre? Tot fa suposar que s'editaria precisament després de la seva mort a fi i efecte de poder-lo traduir sense traves ni l'oposició de l'autor i s'aprofitaria la dedicatòria per rededicar-la al rei Felip II, que és a qui és dedica realment, segons el text»[105], conclou amb coherència En Bilbeny.

La maledicció dels autors catalans que es moren quan volen publicar la seva obra, però, també s'estén a la seva família, si tot d'una els anima el mateix propòsit. «En Ximèn Peres de Lloris exposa com En Llorenç Ferrandis mor en l'intent de publicar les Obres del seu pare (1562)»[106], el conegut poeta Joan Ferrandis d'Herèdia. «La intenció d'En Ximèn Peres, amic i parent d'En Joan Ferrandis i del seu fill Llorenç, a vista del desconsol i desesperació que aquest va tenir en vida, és restituir les obres a la justa autoria del seu pare, per tal com corren pel món —diu— intitulades amb d'altres noms i molt diferents de com eren als originals. El canvi de nom de l'autor que s'efectuava a València, escriptor

rere escriptor, era tan quotidià com inqüestionable. Era també ben normal saquejar les obres i esborrar-ne l'autoria. Ho palesa també En Rafael Ferreres, al seu estudi sobre l'obra d'En Ferrandis d'Herèdia, puix ens confirma que “he trobat en cançoners poesies de Mossèn Joan, que hi figuren com a anònimes”»[107].

I acabem amb un altre cas d’estampació interrompuda per la mort de l’autor, que traiem, també, de la magistral sèrie «Amagau lo valencià!» d’En Jordi Bilbeny. Es tracta del cronista valencià Martí de Viciana, el qual, segons una cita extractada per En Bilbeny, «“passà a Barcelona, on tractà de tornar a la impressió del Llibre segon de la seva Chronica, que li havien impedit continuar a València, i que la mort li ho destorbà”. Amb la qual informació ara tenim una nova sospita d'un altre escriptor que mor, com el fill d'En Joan Ferrandis d'Herèdia, mentre volia editar una obra que li havien prohibit d'estampar. ¿Serien aquests els perills que hom correria si no es doblegava a la voluntat dels diabòlics censors? Tot fa sospitar —només sospitar, però, a manca de més documentació— que sí»[108].

Nosaltres també ho deixarem tot en l’àmbit de la sospita. Però una sospita àmpliament fonamentada, creiem, en la concatenació de circumstàncies que hem exposat i reblades per aquesta espectacular cadena de defuncions i edicions casualment estratègiques que ens ha reportat En Bilbeny, just quan l’obra inèdita d’aquells escriptors entrava o era a punt d’entrar a la impremta.

Tot i la seva tràgica mort, es pot dir que En Boscà fou un dels escriptors catalans més «respectats» per la censura. A diferència dels seus companys de damnatge, és molt possible que es traduís a si mateix i que obtingués per aquesta feina uns pagaments en vida i una pensió vitalícia per a la seva vídua. I no només això. També va aconseguir el manteniment i la perpetuació del seu nom a l’Olimp de la poesia. Això sí, en castellà i sota l’ombra artística d’un tal Garcilaso de la Vega, que no seria ningú més que el seu amic Galceran de Cardona, traduït i adaptat al castellà pel qui podríem intitular, salvant totes les distàncies, com el Carles Riba del segle XVI, per la traça en aconseguir que les seves adaptacions brillessin com si fossin textos escrits en llengua original. No pas en va la seva versió de Lo Cortesà passa per ser el millor llibre de prosa castellana del Renaixement.

Pep Mayolas

NOTES

[1] NÚRIA COLL i JULIÀ, “La estancia en Nápoles de Joan Boscà y de Felip de Farrera”, Anuario de Estudios Medievales, separata del CSIC, Barcelona, 1974-1979, p. 610. Segons N. Coll, la data de naixement d’En Boscà es pot precisar entre l’octubre de 1488 i el setembre de 1489.

[2] MANUEL MILLÁN CASCALLÓ i ANSELM CABÚS i TORRA, Joan Boscà i Almugàver, poeta i prosista renaixentista i senyor del castell de Cubelles, Regidoria de Cultura i Societat, Ajuntament de Cubelles, Cubelles, 2012, p. 4.

[3] Ídem, p. 5.

[4] HENRY KAMEN, El Gran Duque de Alba. Soldado de la España Imperial, RBA Coleccionables SA, Barcelona, 2006, p. 22-23.

[5] FÈLIX TORRES I AMAT, Memorias para ayudar a formar un diccionario critico de los escritores catalanes, y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña, Impremta de J. Verdaguer, Barcelona, 1836, p. 176.

[6] JOAN CALSAPEU, Garcilaso de la Vega... o Galceran de Cardona, Institut Nova Història, 1 de maig de 2010, https://www.inh.cat/articles/Garcilaso-de-la-Vega...-o...-Galceran-de-Cardona-

[7] PEP MAYOLAS, Notícia d'un Galceran català esmentat com a «Garcilaso», Institut Nova Història, 4 de maig de 2016, https://www.inh.cat/articles/Noticia-d-un-Galceran-catala-esmentat-com-a-Garcilaso-

[8] JORDI RUBIÓ i BALAGUER, Impremta i llibreria a Barcelona (1474-1553), Diputació de Barcelona, Barcelona, 1986, Quadern de Treball n. 9, p. 91.

[9] PEP MAYOLAS, «"El Gran Capitán", un Cardona» dins Censura i postveritat al segle XVI català, Llibres de l'Índex, Barcelona, 2017, p. 73.

[10] ELIAS L. RIVERS, Edició, introducció i notes a GARCILASO DE LA VEGA. Poesías castellanas completas, Editorial Castalia, Madrid, 1981, 2001, p. 11.

[11] Ídem, p. 15.

[12] MANUEL MILLÁN CASCALLÓ i ANSELM CABÚS i TORRA, ob. cit., nota 31, p. 10.

[13] Ídem, p. 6.

[14] Ídem, p. 5.

[15] ESTEFANIA DE REQUESENS, Cartes Íntimes d'una dama catalana dels segle XVI, (pròleg, transcripció i notes de Maite Guisado), laSal edicions de les dones, Barcelona, 1988. p. 332.

[16] JOSEP BENET i MORELL, Gran Enciclopèdia Catalana, Enciclopèdia Catalana SA, Barcelona, 1992, 5ª reimpressió, volum 6, p. 289.

[17] CONSUELO BURELL, editora de GARCILASO DE LA VEGA, Poesía castellana completa, Ediciones Cátedra SA, Madrid, 1981, p. 12.

[18] Creiem que el pare Batllori va confondre la data, o potser En Rubió li facilità erròniament. La dieta de Worms tingué lloc el 1521 i l'obra d'En Nebrixa editada per l'Ivarra s'imprimí el 1522. L'any 1529 l'emperador no trepitjà Alemanya: el trobem a la Corona catalana de primers d'any fins a finals de juliol, en què salpa rumb a Itàlia, desembarca a Gènova per l'agost i a primers de novembre entra a Bolonya, on roman almenys fins a les cerimònies de coronació imperial del 22/24 de febrer de 1530.

[19] MIQUEL BATLLORI i MUNNÉ, De l'Humanisme i del Renaixement, Eliseu Climent, editor, València, 1995, vol. V de l'Obra Completa, p. 188.

[20] JAIME VILLANUEVA, Viaje literario a las iglesias de España: Viaje a Lérida y Barcelona, Imprenta de la Real Academia de la Historia, Madrid, 1851, Tom XVII, p. 238-239.

[21] AUGUST RAFANELL, La llengua silenciada, Editorial Empúries SA, Barcelona, 1999, p. 28-29.

[22] FRANCESC DE BOFARULL i SANS, Predilección de Carlos V por los catalanes, Barcelona, 1891.

[23] Els més importants eren el futur vicecanceller Miquel Mai, ja esmentat, així com l'escrivà reial i propietari de molins paperers Rafel Joan, signatari del testament d'En Gattinara; el bibliotecari de l'arquebisbe de Tarragona, Vicenç Navarra, i el també escrivà i soci de llibreters Joan Morell, amic d'En Joan Boscà. De tots quatre n'hem parlat en un article recent: PEP MAYOLAS, Erasme de Rotterdam i Sant Jeroni de la Murtra, Institut Nova Història, 16 de novembre de 2017, https://www.inh.cat/articles/Erasme-de-Rotterdam-i-Sant-Jeroni-de-la-Murtra

[24] JOSEP M. NADAL i MODEST PRATS, Història de la Llengua Catalana. El segle XV, Edicions 62 SA, Barcelona, 1996, volum II, p. 244-245.

[25] Ídem, p. 275.

[26] Ídem, p. 279.

[27] Ídem, p. 280.

[28] Ídem, p. 280-281.

[29] DIANA GARCÍA SIMÓN, Ausiàs March y Garcilaso de la Vega: una comparación, Frankfurt am Main, http://www.liceus.com/cgi-bin/ac/pu/0440.asp trobava que algunes estrofes de Garcilaso eren adaptacions, de vegades gairebé literals, de versos d'Ausiàs March. En una línia semblant, s'anunciava una conferència per al 21 d'octubre de 2008 de l'escriptor i columnista ANTONI PUIGVERD que es presentava sota el títol Ausiàs March, germà medieval del renaixentista Garcilaso.

[30] JOSEP M. NADAL i MODEST PRATS, ob. cit., p. 283.

[31] Ídem, p. 284-285.

[32] Ídem, p. 242.

[33] Ídem, p. 243.

[34] Ídem, p. 244.

[35] Ídem, p. 244.

[36] http://es.wikipedia.org/wiki/Garcilaso_de_la_Vega

[37] Amb còpia llatina, segurament, que en molts casos és la que s'ha conservat, sovint amb noms de personalitats i topònims vessats al castellà o a l'italià —o a allò que convingués— per obra i gràcia de l'aparell inquisitorial i censor que educà Felip II. En d'altres casos, la còpia de la còpia ja es faria directament en castellà i aquestes còpies són les que, a través dels segles, han anat acumulant pols en lligalls dipositats als arxius, uns feixos documentals que ara obren i consulten els nostres historiadors i que, amb veneració fetitxista davant el tresor informatiu que se'ls revela, ens presenten com a testimoni indiscutible de la veritat històrica.

[38] PEP MAYOLAS, «"El Gran Capitán", un Cardona», ob. cit., p. 73.

[39] ELIAS L. RIVERS, Edició, introducció i notes a GARCILASO DE LA VEGA. Poesías castellanas completas, Editorial Castalia, Madrid, 1969, p. 13.

[40] Ídem, p. 13-14.

[41] CARLOS CLAVERÍA, Edició, introducció i notes a JUAN BOSCÁN. Obra completa, Ediciones Cátedra, SA, Madrid, 1999, p. 13.

[42] Ídem, p. 546.

[43] Ídem, p. 544.

[44] PETER BURKE i J. E. LUEBERING, Encyclopaedia Britannica, darrera revisió, 20 de novembre de 2015, https://www.britannica.com/biography/Baldassare-Castiglione

[45] BALTASAR DE CASTIGLIONE, El Cortesano, Espasa-Calpe SA, Madrid, 1984, p. 68.

[46] Ídem.

[47] Ídem, p. 67.

[48] RAMON D. PERÉS, Homenaje a Boscán en el cuarto centenario de su muerte (1542-1942), Diputació de Barcelona, Biblioteca Central, Barcelona, 1944, p. 37.

[49] Ídem, p. 22.

[50] JOSEP M. NADAL i MODEST PRATS, ob. cit., p. 88.

[51] MICHELE MANFREDI, entrada (NI)Cola D'Alagno a l'Enciclopèdia Treccani on line, http://www.treccani.it/enciclopedia/cola-d-alagno_(Dizionario-Biografico)/

[52] http://www.nobili-napoletani.it/Milano.htm

[53] MARIA MARTÍ i CAÑELLAS, Gran Enciclopèdia Catalana, Enciclopèdia Catalana SA, Barcelona, 1992, Tom 22, p. 461.

[54] Ídem.

[55] MARQUÉS DE LOZOYA, Historia de España, Salvat Editores SA, Barcelona, 1968, Tom 3, p. 416.

[56] MANUEL MILLÁN i ANSELM CABÚS, Joan Boscà, senyor de Cubelles: cultura i renaixement, Ajuntament de Cubelles, Cubelles, 2016, p. 115.

[57] HENRY KAMEN, Del Imperio a la decandecia. Los mitos que forjaron la España Moderna, Editorial Temas de Hoy SA, Madrid, 2006, p. 240.

[58] Ídem, p. 237.

[59] BALTASAR DE CASTIGLIONE, ob. cit., p. 63.

[60] Ídem, p. 63-64.

[61] Ídem, p. 65-66.

[62] Ídem, p. 70-72.

[63] MANUEL MILLÁN i ANSELM CABÚS, ob. cit., p. 6.

[64] MANUEL MILLÁN i ANSELM CABÚS, Joan Boscà, senyor de Cubelles: cultura i renaixement, Ajuntament de Cubelles, ob. cit., p. 44.

[65] CARLOS CLAVERÍA, Edició, introducció i notes a JUAN BOSCÁN. Obra completa, ob. Cit., p. 550.

[66] Ídem, p. 13, nota 16.

[67] MANUEL MILLÁN i ANSELM CABÚS, ob. cit., p. 10, nota 35.

[68] Ídem, p. 6.

[69] MANUEL MILLÁN i ANSELM CABÚS, Joan Boscà, senyor de Cubelles: cultura i renaixement, Ajuntament de Cubelles, ob. cit., p. 113.

[70] Ídem.

[71] Ídem, p. 115.

[72] http://www.nuevarevista.net/articulos/obra-poetica-garcilaso-de-la-vega

[73] PEP MAYOLAS, Erasme i la construcció catalana d'Espanya, Llibres de l'Índex, Barcelona, 2014, p. 247-248.

[74] ABELARDO MERINO, El Cardenal Mendoza, Editorial Labor SA, Barcelona, 1942, p. 180, nota al peu.

[75] ARMAND DE FLUVIÀ i ESCORSA, Gran Enciclopèdia Catalana, ob. cit., volum 6, p. 284-285, quadre genealògic.

[76] EULÀLIA DURAN i GRAU, Gran Enciclopèdia Catalana, ob. cit., volum 6, p. 285.

[77] Ídem.

[78] FRANCESC DE BOFARULL i SANS, El castillo y la baronía de Aramprunyá, Impremta d'Henrich i Cia en comandita, Barcelona, 1911, p. 163.

[79] Ídem, p. 167.

[80] ARMAND DE FLUVIÀ i ESCORSA, Gran Enciclopèdia Catalana, ob. cit., volum 6, p. 288-289, quadre genealògic.

[81] CARLOS CLAVERÍA, ob. cit., p. 548.

[82] RAMON D. PERÉS, ob. cit., p. 37.

[83] CARLOS CLAVERÍA, ob. cit., p. 552.

[84] Ídem.

[85] Ídem, p. 553.

[86] MARTÍ DE RIQUER, Juan Boscán y su cancionero barcelonés, Arxiu Històric Casa de l'Ardiaca, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1944, p. 231.

[87] Ídem, p. 230.

[88] MANUEL MILLÁN i ANSELM CABÚS, Joan Boscà i Almugàver, poeta i prosista renaixentista i senyor del castell de Cubelles, ob. cit., p. 6.

[89] HENRY KAMEN, ob. Cit., p. 53.

[90] Ídem.

[91] Ídem, p. 23.

[92] CONSUELO BURELL, editora de GARCILASO DE LA VEGA, Poesía castellana completa, ob. cit., p. 99-116, versos 1180-1825.

[93] PEDRO AGUADO BLEYE,Diccionario de Historia de España, Alianza Editorial SA, Madrid, 1979, volum 1, p. 85-86.

[94] CONSUELO BURELL, ob. cit., p. 109, versos 1534 i següents.

[95] Ídem, p. 110, nota 95.

[96] PEP MAYOLAS, «"El Gran Capitán", un Cardona», ob. cit., p.50 i 57.

[97] CONSUELO BURELL, ob. cit., p. 20.

[98] MARTÍ DE RIQUER, Juan Boscán y su cancionero barcelonés, Arxiu Històric Casa de l'Ardiaca, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1944, p. 220-221.

[99] Ídem, p. 225.

[100] Ídem.

[101] Ídem.

[102] Ídem, p. 226.

[103] JORDI BILBENY, El segrest de les obres d'En Joan Andreu Estrany, al 1531, Institut Nova Història, 5 de desembre de 2017, https://www.inh.cat/articles/El-segrest-de-les-obres-d-En-Joan-Andreu-Estrany,-al-1531

[104] Ídem.

[105] JORDI BILBENY, Amagau lo valencià! (1/3), Institut Nova Història, 5 de setembre de 2012, http://www.inh.cat/articles/Amagau-lo-valencia!-(1/3)

[106] JORDI BILBENY, Amagau lo valencià! (3/3), Institut Nova Història, 10 de setembre de 2012, http://www.inh.cat/articles/Amagau-lo-valencia!-(3/3)

[107] Ídem.

[108] Ídem.